

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ОСНОВА ДОСЯГНЕННЯ СПОРТИВНОГО РЕЗУЛЬТАТУ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВИДАХ СПОРТУ

Долбишева Ніна

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту

Анотації:

На основі використання методу наукового пізнання, визначені теоретичні та методичні положення інтелектуальної підготовки спортсменів в інтелектуальних видах спорту. В основу даних положень увійшли основні аспекти інтелектуальної підготовки, яка обумовлюється інтелектуальною освітою та вихованням інтелектуальних здібностей. Інтелектуальна освіта розглядається як частка теоретичної підготовки, а інтелектуальні здібності як вища ступень пізнавальної діяльності та яка пов'язана з розвитком якості пам'яті, розумових здібностей та видів мислення. Реалізація інтегральної підготовки спортсменів-інтелектуалів здійснюється через інтелектуальні знання, інтелектуальні уміння та інтелектуальні навички.

Ключові слова:

інтелектуальна підготовка, інтелектуальна освіта, інтелектуальні здібності, знання, інтелектуальні види спорту.

On the ground of using the method of scientific cognition, theoretical and methodological points of athletes' intellectual training in intellectual sports are defined. The basic aspects of intellectual training which includes intellectual education and developing of intellectual abilities became the basis of these statements. Intellectual education is considered as a part of theoretical training, and intellectual abilities as the highest stage of cognitive activity associated with the development of the quality of memory, mental abilities and types of thinking. Implementation of integrated training of athletes-intellectuals is carried out with intellectual knowledge, intellectual abilities and intellectual skills.

intellectual training, intellectual education, intellectual abilities, knowledge, intellectual sports.

На основе использования метода научного познания, определены теоретические и методические положения интеллектуальной подготовки спортсменов в интеллектуальных видах спорта. В основу данных положений вошли основные аспекты интеллектуальной подготовки, которая включает в себя интеллектуальное образование и воспитание интеллектуальных способностей. Интеллектуальное образование рассматривается как часть теоретической подготовки, а интеллектуальные способности как высшая ступень познавательной деятельности связанная с развитием качества памяти, умственных способностей и видов мышления. Реализация интегральной подготовки спортсменов-интеллектуалов осуществляется через интеллектуальные знания, интеллектуальные умения и интеллектуальные навыки.

интеллектуальная подготовка, интеллектуальное образование, интеллектуальные способности, знания, интеллектуальные виды спорта.

Постановка проблеми. Метою спортивної підготовки є досягнення максимально можливого для спортсмена індивідуального рівня підготовленості, обумовленого специфікою виду спорту та вимогами щодо досягнення максимального спортивного результату в змагальній діяльності [7, 12, 16]. Л. П. Матвеев (1977) зазначає, що метою спортивної підготовки є виховання спортсмена з соціально-педагогічних позицій, а саме гармонійного формування особистості відповідно до розвитку духовних та фізичних здібностей, через досягнення високих спортивних результатів. Крім цього, у спортивному тренуванні вирішуються завдання соціальної системи виховання та специфічні (спортивно-прикладні) завдання, які формуються у відповідності до вимог спортивної діяльності. У спортивно-прикладному аспекті вони співвідносяться до основних сторін підготовки спортсменів [13], таких як фізична, технічна, тактична, психологічна та теоретична, що мають свої компоненти та зміст, вирішуючи завдання за рахунок використання загально-педагогічних та специфічних методів та засобів спортивного тренування.

Інтелектуальні види спорту, в яких змагальна діяльність пов'язана з абстрактно-ігровою діяльністю та відсутністю рухової активності, мають свої певні відмінності щодо сторін підготовки: найбільш значущою виступає інтелектуальна, що взаємопов'язана з психологічною та спеціально-практичною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що останнім часом достатньо вагомі наукові результати здійснені у шахах. Так, Ч. А. Боваєв (2011) розкрив особливості стра-

тегічної майстерності шахістів на етапі спортивного вдосконалення [2], Н. Л. Височіна (2011) торкається питань самооцінки кваліфікованих шахістів та її вплив на досягнення спортивного результату [3], В. А. Вологан (1996) надав структуру спеціальної підготовки шахістів [4], а А. А. Івченко (2011) особливості фізичної підготовленості в перехідному періоді [6], О. В. Козлова (2000) визначила вплив передстартових станів шахістів на спортивний результат [9], А. В. Кошаєва (2009) науково обґрунтувала методику тренування юних шахістів на етапі попередньої базової підготовки [10]. Враховуючи те, що наприкінці ХХ століття інтелектуальні види спорту впроваджуються в систему шкільної освіти В. В. Князева (2000) розробила структуру та зміст навчальної дисципліни з шахів для загальноосвітніх шкіл [8], а А. І. Кичкіна (2005) за рахунок гри в шашки сприяла розвитку творчості та уяви у школярів [11]. Необхідно відзначити, що Н. Г. Долбишева (2016) вперше розкрила методичні основи багаторічного процесу підготовки в інтелектуальних видах спорту, що дало змогу розглянути їх з урахуванням спільних особливостей навчально-тренувального процесу та змагальної діяльності [5].

Однак, незалежно від зазначених наукових досліджень, на сьогодні є актуальним дослідження, на теоретичному та методичному рівнях, особливостей сторін підготовки насамперед інтелектуальної, що сприяє досягненню високого спортивного результату в інтелектуальних видах спорту.

Зв'язок роботи з науковими планами та темами. Робота виконується згідно Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2016–2020 рр. за темою: «Історичні, організаційно-правові та теоретико-методичні основи підготовки спортсменів в неолімпійському спорті» (державний реєстраційний номер: 0116U003008).

Мета дослідження. Розкрити теоретико-методичні положення інтелектуальної підготовки, як основи досягнення спортивного результату спортсменів-інтелектуалів.

Для вирішення поставленої мети використовувались наступні методи дослідження: метод аналізу науково-методичної і науково-практичної літератури, аналізу програмно-нормативної документації та методи наукового пізнання: абстрагування, узагальнення, систематизації, аналогії та аксіоматичності.

Результати досліджень та їх обговорення. Система підготовки в інтелектуальних видах спорту, являє собою спеціалізований процес, який ґрунтується на використанні специфічних засобів розвитку розумових та інтелектуальних здібностей, що обумовлюють інтелектуальну, спеціально-практичну та психологічну готовність спортсмена до досягнення найвищих спортивно-інтелектуальних результатів.

У навчальних програмах для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з шашок і шахів та інших програм зазначена лише теоретична підготовка, що є помилковим [1, 14, 19, 20]. Оскільки, на основі використання методів наукового пізнання – абстрагування та аналогії – інтелектуальна підготовка спортсмена охоплює все те, що спрямоване на осмислення спортивної діяльності, безпосередньо пов'язаної з нею явищами та процесами. Вона має пряме відношення до формування мотивації спортсмена, його волювої та спеціальної психічної підготовки, навчання спортивної техніки та тактики, вдосконалення спортивної майстерності. Ураховуючи все вищезазначене інтелектуальна підготовка має два основних аспекти – інтелектуальну освіту та виховання інтелектуальних здібностей.

Л. П. Матвеев (1977) зазначає, що інтелектуальна освіта пов'язана з освітньою стороною, що обумовлюється передачею знань, і тому розглядається як частка по відношенню до теоретичної підготовки, до комплексу якої відносяться:

– знання світоглядного, мотиваційного та спортивно-етичного характеру, що сприяють формуванню погляду на світ в цілому, дозволяють усвідомити загальну сутність спор-

II. Науковий напрям

тивної діяльності, її суспільне та особисте значення для спортсмена, формують основи стійких мотивацій до занять спортом та принципів спортивної поведінки;

– знання спортивно-прикладного характеру, які включають конкретні відомості про правила змагань, спортивну техніку та тактику, критерії їх ефективності та шляхи засвоєння, засоби та методи спортивного тренування з вольової та спеціально-психологічної підготовки, правила побудови тренувального процесу, вимоги до організації режиму дня відповідно до умов спортивної діяльності, правила самоконтролю, матеріально-технічних умов в процесі занять спортом і т.п.

Можна зазначити, що передача та засвоєння теоретичних знань у процесі підготовки спортсменів-інтелектуалів здійснюється у відповідності науково-методичних підходів М. Пітіна (2015) [15]. Однак, першорядним значенням теоретичних занять є самоосвіта та виховання пізнавальних інтересів [1, 14, 20].

Процес інтелектуальної освіти здійснюється на основі лінійного та концентричного (комбінованого) методу побудови навчально-тренувального заняття. Лінійний метод передбачає викладання тематичного теоретично-практичного матеріалу шляхом поступового нагромадження обсягу інформації та ускладнення завдань щодо його засвоєння відповідно до програми. Концентричний метод передбачає вивчення тематичних розділів не поспіль один за одним, а частками, що дозволяє тренеру теоретичні заняття зробити більш різноманітними та за певний період охопити відразу одну – дві чи більш тем з кожного розділу. Наприклад, у шахах протягом тижня одне заняття присвячується окремим темам дебюту, одне – середині гри, одне – ендшпілю, а в подальшому іншим темам даного розділу, при цьому є змога повернутися до попередніх тем, щоб закріпити знання розглянутого матеріалу [1, 14, 20].

Другим аспектом інтелектуальної підготовки, як зазначалося вище, є виховання інтелектуальних здібностей як вищої ступені пізнавальної діяльності до спортивної діяльності в цілому [21]. Інтелектуальні здібності спортсмена-інтелектуала реалізуються від тієї стратегії, яку він обрав в залежності від ігрової (проблемної) ситуації, що виникла та здатності вирішити її на основі пошуку різних варіантів.

Виховання інтелектуальних здібностей обумовлено розвитком якості пам'яті, розумових здібностей та видів мислення (табл. 1).

У процесі виховання інтелектуальних здібностей необхідно дотримуватися принципів – поетапного збільшення обсягу роботи з інтелектуальною інформацією, підвищення рівня самостійності в виконанні інтелектуальних завдань, розширення інтеграції знань та способів інтелектуальної діяльності, обов'язкового навчання способам міркування з використанням варіативності та ускладнення інтелектуальних завдань; формування творчих здібностей. До основних засобів виховання можна віднести захоплюючі, дидактичні, сюжетно-рольові та інтелектуальні ігри, а також інтелектуальні завдання в віршах, ребусах, кросвордах, схемах, опорних таблицях і т.п. Найбільш ефективними методами є поєднання словесного методу з наочним, варіативного та повторного виконання завдання, індивідуальних завдань, колового тренування у вигляді схем-символів інтелектуальних та ігрових вправ з послідовною їх зміною складності (інтелектуального навантаження), ігровий та змагальний, а також метод диспуту, роботи з літературою та на комп'ютері, розгляду та аналізу при виконанні інтелектуальних завдань і ігрових партій [1, 14, 18, 20]. Підбір методів та засобів здійснюється в залежності від етапу підготовки та займає різне вагоме місце в навчально-тренувальному процесі.

Таким чином, можна констатувати, що реалізація інтелектуальної підготовленості спортсменів-інтелектуалів проходить через інтелектуальні (теоретичні) знання, уміння та навички:

II. Науковий напрям

Таблиця 1

**Основні якості пам'яті, розумові здібності та види мислення,
які складають основу інтелектуальної підготовки спортсменів-інтелектуалів
(розкриті на підставі методу аналогії [18])**

Якість пам'яті		Розумові здібності		Види мислення	
швидкість запам'ятовування	здатність оперативно запам'ятовувати значний обсяг змістової ігрової інформації, який виникає в процесі ігри	аналітична	здатність проводити всебічний аналіз ігрової діяльності, ділити основі сміслові та логічні рішення, визначати взаємозв'язки ігрових позицій, порівнювати і зіставляти між собою різні фрагменти ігрової ситуації	діюче	здатність вирішувати конкретні завдання в умовах ігрової діяльності, за рахунок взаємодії та реалізації розумових здібностей та вміння переходити від розміркування до конкретної дії.
точність пам'яті	здатність максимально точно відтворювати ігрові позиції та ситуації, з подальшим виконувати точних тактичних дій для досягнення результату	логічна	здатність міркувати, мислити і аналізувати не порушуючи принципів логіки гри, вміння робити правильні, логічні і послідовні висновки щодо реалізації тактики та стратегії гри	широка	здатність охопити ігрову ситуацію в цілому, визначати стандартні та нестандартні варіанти рішень з урахуванням ігрових позицій та передбачати проблеми, які можуть виникнути в процесі тренувальної та змагальної діяльності
тривалість збереження засвоєного матеріалу	здатність до тривалого збереження інформації, яка необхідна спортсмену у відповідності до часу її реалізації	дедуктивна	здатність визначати (виділяти) загальні та основні ігрові позиції з великого масиву і грамотно формулювати їх, узагальнювати та знаходити закономірності між ними	образне	здатність порівнювати різні за змістом ігрові ситуації, передбачувати та на рівні свідомості їх вирішувати з урахування обсягу базових та фундаментальних знань
			критична		здатність критично оцінювати результати ігрової діяльності, піддавати її критичній оцінці, відкидати невірне рішення, відмовлятися від розпочатих дій, якщо вони не є результативними
готовність пам'яті	вміння швидко згадувати основні позиції ігрової ситуації та вилучати з пам'яті запас інформації щодо техніки та тактики гри, яка необхідна в процесі змагальної діяльності	прогностична	вміння планувати наперед ігрові ходи, формувати модель майбутніх ігрових позицій і одночасно мати різні альтернативні варіанти техніки та тактики гри	евристичне	здатність продуктивно вирішувати проблеми, які виникають в процесі ігрової ситуації
			творче	здатність до аналізу ігрових ситуацій або ігрових завдань з знаходженням нових продуктивних рішень	

II. Науковий напрям

– інтелектуальні (теоретичні) знання – сукупність теоретичних і практичних даних про загальні та спеціальні основи й закономірності техніки, тактики та стратегії гри, а також обсяг інформації щодо їх використання для вирішення поставлених завдань або досягнення певного результату;

– інтелектуальні уміння – це уміння до збереження, переробки, систематизації та узагальнення матеріалу за рахунок мнемічних та імажинитивних процесів, а також мислення та його якостей. Мнемічні процеси забезпечують запам'ятовування, збереження та відтворення інформації, отриманої в процесі взаємодії тренера та спортсмена, спортсмена та суперника. Імажинитивні процеси пов'язані з побудовою ігрових позицій, які одночасно розглядаються як споріднені та можуть бути прийняті в процесі гри. Мислення як процес аналізу переробки інформації ігрових положень на основі аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизації, систематизації і класифікації, а також як процес прийняття правильного рішення;

– інтелектуальні навички – з одного боку це автоматизований спосіб вирішення ігрових завдань в нових або неординарних умовах, які виникають насамперед у змагальній діяльності, з іншого – розподілення, переключення, збереження стійкої уваги.

Реалізація інтелектуальних знань, умінь та навичок спортсменів здійснюється через причинно-наслідкові зв'язки, в основі яких лежать вікові психологічні особливості, основні принципи навчання, послідовність використання засобів та методів інтелектуальної підготовки та формування змагального досвіду.

Крім вищезазначеного, В.Н. Платонов та К.П. Сахновський (1988) зазначають, що інтелектуальна підготовка спрямована на забезпечення творчої активності безпосередньої участі спортсмена в навчально-тренувальному процесі та змагальній діяльності, а також творчого аналізу який пов'язаний з пізнавальною діяльністю [17].

Аналіз програмно-нормативних документів та наукових досліджень дозволяє говорити про те, що на інтелектуальну (теоретичну) підготовку відводиться на рік 50%-60% часу від загального, використовуючи фронтальний, груповий та індивідуальний методи організації, при цьому індивідуальний має значну перевагу [1, 14, 20].

Висновки. На підставі виконаного наукового дослідження можна зробити наступні висновки:

– спортивна підготовка в інтелектуальних видах спорту має свої специфічні відмінності відносно сторін підготовки, що обумовлені особливостями змагальної діяльності, безпосередньо абстрактно-ігровою;

– досягнення спортивного результату на пряму залежить від реалізації інтелектуальних можливостей спортсмена, тому інтелектуальна підготовка складає основу навчально-тренувального процесу, що обумовлюється інтелектуальною освітою та вихованням інтелектуальних здібностей;

– реалізація інтегральної підготовки спортсменів-інтелектуалів здійснюється через інтелектуальні знання, інтелектуальні уміння та інтелектуальні навички;

– обсяг інтелектуальної підготовки в навчально-тренувальному процесі на різних етапах багаторічного спортивного вдосконалення займає 50–60% часу від загального.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення теоретико-методичних положень спеціально-практичної, психологічної та фізичної підготовки в інтелектуальних видах спорту.

Список використаних літературних джерел

1. Березін В. Г. Шахи : навч. програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності / В. Г. Березін, Л. В. Тимошенко, І. Р. Захарчук. – К. : Республіканський науково-методичний кабінет Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2008. – 44 с.

II. Науковий напрям

2. Боваев Ч. А. Методика формирования стратегического мастерства шахматистов на этапе спортивного совершенствования : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / Ч. А. Боваев ; Калмыцкий государственный университет. – Волгоград, 2011. – 208 с.
3. Височіна Н. Л. Самооцінка кваліфікованих шахістів та її вплив на результати спортивної діяльності : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту : спец. 24.00.01 – Олімпійський і професійний спорт / Н. Л. Височіна ; Національний університет фізичного виховання і спорту України. – К., 2011. – 20 с.
4. Вологан В. А. Структура специальной подготовленности шахматистов высокой квалификации : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / В. А. Вологан ; Российская государственная академия физической культуры. – М., 1996. – 154 с.
5. Долбишева Н. Г. Методичні основи етапів багаторічного процесу спортивної підготовки в інтелектуальних видах / Н. Г. Долбишева // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2016. – № 2. – С. 48–55.
6. Ильченко А. А. Физическая подготовка юных шахматистов в переходном периоде годичного тренировочного цикла : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / А. А. Ильченко ; Волгоградская академия физической культуры. – Волгоград, 2011. – 201 с.
7. Келлер В. С. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів / В. С. Келлер, В. М. Платонов. – Львів : Українська Спортивна Асоціація, 1992. – 270 с.
8. Князева В. В. Структура и содержание учебного предмета шахматы в системе общеобразовательной школы России : дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / В. В. Князева ; М., 2000. – 410 с.
9. Козлова О. В. Влияние различных предстартовых состояний шахматистов на спортивный результат : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / О. В. Козлова ; Российская государственная академия физической культуры. – М., 2000.
10. Кокшаева А. В. Методика тренировки юных шахматистов на этапе начальной специализированной подготовки : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры / А. В. Кокшаева ; Калмыцкий государственный университет. – Элиста, 2009. – 240 с.
11. Кычкина А. И. Развитие творчества и воображения у школьников 11–14 лет при игре в шашки : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А.И. Кычкина : Москва, 2005. – 148 с.
12. Матвеев Л. П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты : учеб. пособ. для вузов физ. культуры / Л. П. Матвеев. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Советский спорт, 2010. – 340 с. (Сер. : Атланты спортивной науки).
13. Матвеев Л. П. Основы спортивной тренировки : учеб. пособ. для ин-тов физ. культуры / Л. П. Матвеева. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 271 с. (106–108–інтел)
14. Обелець І. С. Навчальна програма з позашкільної освіти науково-технічного напрямку «Шашки». 4 роки навчання / І. С. Обелець. – Путивль, 2014. – 12 с.
15. Пітин М. Теоретична підготовка в спорті : монографія / М. Пітин. – Львів : ЛДУФК, 2015. – С. 172–267.
16. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте . Общая теория и ее практическое приложение / В. Н. Платонов. – К. : Олимпийская литература, 2015. – Кн. 1. – С. 266–271.
17. Платонов В. Н. Подготовка юного спортсмена / В. Н. Платонов, К. П. Сахновский – К. : Радянська школа, 1988. – 288 с.
18. Психология : учеб. для вузов / под ред. Л. Д. Столяренко. – СПб. : Питер, 2008. – 592 с.
19. Учебная программа дополнительного образования детей «Шахматы» (для ДЮСШ и СДЮШОР) / А. П. Никитин, А. А. Родин, Т. А. Янковская [и др.]. – Краснодар, 2011. – 24 с.
20. Шахи : навч. програма для закладів позашкільної освіти, загальноосвітніх навч. закладів і палаців культури та творчості / В. О. Вінниченко, О. М. Коваль та ін. – К. : Спортивний комітет України, 2010. – 84 с.

II. Научный напрям

---

21. Юнусов Ш. Ю. Педагогические основы развития интеллектуальных способностей школьников средствами компьютерной технологии: на материалах Республики Таджикистан : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования / Ш. Ю. Юнусов. – Куляб, 2009. – 185 с.